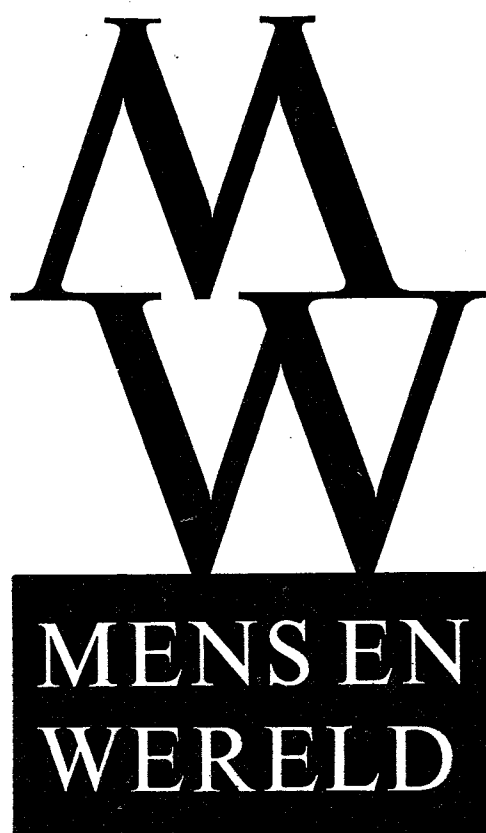

arts moet aan zijn vak gaan dokteren

**Uitgave van het
Humanistisch Verbond**

Versijnt om de veertien dagen

**25ste jaargang nummer 20
31 oktober 1970**

Redacteur: Casper Vogel
Redactieraad:
Mevr. P. Hienekamp, mej. E. van der Reijden,
R. de la Rie, H. J. Roethof, H. Wiedeman
Redactiesecretaris: F. C. van Soesbergen
Paulus Buyslaan 23 Amersfoort
Telefoon 03490-16474
Administratie, abonnementen en advertenties:
postbus 114, Utrecht, telefoon (030) 24641
giro 304960 t.n.v. Humanistisch Verbond, Utrecht
Advertentietarieven op aanvraag
Abonnementsprijzen per jaar:
voor Nederland, andere E.E.G.-landen, Suriname
en de Antillen f 11,-
overige landen f 13,50
losse nummers f 0,50

In dit nummer o.a.:

Apartheid in de praktijk	3
Radio- en tv-programma's	3
P. Krug: de ondoorzichtigheid van het menselijk lijden	4-5
Dr. O. Noordenbos: Ontkerkelijking in Nederland	6

Het altijd zo waardig, bedachtzaam en rustig verlopende congres van de Koninklijke Nederlandse maatschappij ter bevordering van de geneeskunst heeft dit jaar licht vuurwerk te zien gegeven. Op de als gewoonlijk hoofdzakelijk met referaten gevulde bijeenkomsten hebben nu herhaaldelijk enkele jonge *kritische artsen* gepoogd meer tijd in te ruimen voor discussie over de vraag: moet de arts zich politiseren? In een verklaring stelden zij dat de artsen zich vrijwel altijd op het standpunt stellen dat hun bezigheden een onpolitek karakter hebben. Het gevolg van deze 'onthouding' is dat ze hun patiënten proberen van ziekten te genezen die vaak juist een gevolg zijn van de huidige maatschappelijke constellatie: wel de ziektesymptomen maar niet de sociale oorzaken worden aan de orde gesteld.

Van een discussie hierover binnen de congreszaal is weinig gekomen. Toen een 'kritische' internist de afwijzende houding van het bestuur aan de orde wilde stellen werden hij en een medestander met bekwame spoed hardhandig door woedende collega's de zaal uitgewerkt. Misschien niet eens ten onrechte, want de methode waarmee de kritische artsen hun vakbroeders wilden wakker schudden was nogal doordrammerig. Er moest en zou gediscussieerd worden, ook al stond de congres-orde al lang tevoren vast en liet die daar nauwelijks ruimte voor. Hardnekkige verstoring daarvan is natuurlijk irritant. Een kwestie van spelregels. Daarmee heeft de maatschappij het gelijk echter nog niet aan zijn kant. Want hoe groot het belang van dit appel is, bewezen officiële sprekers als staatssecretaris Kruijsing (Volksgezondheid) en prof. dr. N. Speijer (sociaal-psychiater) wel. Dr. Kruijsing wees op de noodzaak te ageren tegen een toenemende bedreiging van de gezondheid door de welvaartsontwikkeling. Hij vond dat de maatschappij hier een opdracht te vervullen had en presenteerde alvast een rekening voor de toenemende welvaart die de gezondheid van de mens in deze tijd bedreigt (zie ook pagina 2).

Prof. Speijer zei het allemaal nog duidelijker: *een kwart van de volwassenen in de geïndustrialiseerde landen kan worden beschouwd als zo ernstig gestoord dat zij slechts op onvoldoende wijze kunnen fungeren.* Hij citeerde prof. Trimbos, die spreekt over een ijsberg waarvan het uiterste puntje de psychiater bereikt en waarvan een

iets groter deel bij de huisarts bekend wordt: 'Slechts de verbeelding laat toe de gevolgen te overzien van het psychisch gestoord zijn op de verknoeiing van hun levens, het mislukken op school en binnen het arbeidsproces. Op de angst en eenzaamheid, onvrijheid, liefdesonmacht en pathologische verschijnselen; op agressie, het doden van anderen, zelfmoord; op onverdraagzaamheid en discriminatie'. Dit alles zal, zo meent prof. Speijer, niet zonder meer in gunstige zin veranderen. Eerder moeten we rekening houden met toeneming van agressie en andere uitingen van ontregeling.

Ongelijk hebben de kritische artsen dus allerminst met hun actie, alleen is een onderling gesprek hierover vooralsnog onmogelijk gebleken. Dat betekent, afgezien van de verwijten die men de kritische artsen kan maken (en ook heeft gemaakt), een duidelijk tekort schieten van de maatschappij. De tijd voor congressen waarin een derde van de tijd aan medische vraagstukken wordt besteed en de rest aan een gala- en feestavond, het schieten van kleiduiven, bowling, roeien, dansen en het eten van haring met wittebrood op de Scheveningse Pier is voorbij. Dat ziet het bestuur van de maatschappij nu ook in en daarom zullen de komende congressen anders worden opgezet.

Voor het sprekerslijstje heb ik nu al een suggestie: dokter Hoekstra, uit Zwanenburg. Die kan de woorden van prof. Speijer illustreren met praktijkgevallen die om actie schreeuwen. 'Ik maak in mijn praktijk dagelijks mee hoe ernstig de gevolgen van het vliegtuiglawaai kunnen zijn,' zei hij laatst in een krante-interview. 'Niet alleen mij, maar ook mijn collega's hier is het opgevallen dat we de laatste jaren steeds meer tranquillizers en slaapmiddelen moeten voorschrijven. De mensen worden ziek en gek van de geluidshinder. Ik acht het als medicus mijn taak om preventieve geneeskunde te bedrijven en daarom vecht ik tegen Schiphol.' Dat is net wat de kritische artsen bedoelen: in hun eentje verliezen de dokters Hoekstra het. Ze hebben de steun nodig van hun collega's. En dat vraagt van velen onder hen een diepgaande herbezinning op hun eigen positie en taak. Er is niets op tegen om hierbij een onder artsen gebruikelijke weg te bewandelen: de verschijnselen hebben zich al aangediend, de diagnose is al gesteld; het gaat nog slechts om een doeltreffende therapie. (cv)

KRITISCH ALLERLEI

Welvaart

Het is niet voor 't eerst dat iemand uitlegt wat de prijs is die wij gezamenlijk betalen voor de toenemende welvaart. Toch is de opsomming die staatssecretaris Kruisinga hiervan deed in zijn rede voor het jongste artsencongres (zie pagina 1) navrant genoeg om deze nog eens te herhalen:

- de te verwachten verdere levensduur voor mannen vertoont een duidelijk dalende lijn (met name voor mannen tussen 30 en 45 jaar);
- van jaar tot jaar neemt het aantal verkeersslachtoffers toe; de helft van alle sterfgevallen tussen 15 en 24 jaar wordt in Europa door verkeersongevallen veroorzaakt;
- in ons land ieder jaar meer dan tienduizend doden door de toename van het roken van sigaretten (longkanker en hartziekten);
- het gebruik van alcoholhoudende dranken per jaar per hoofd van de bevolking is in de laatste tien jaar meer dan verdubbeld; ons land telt meer dan 20.000 alcoholisten, een getal dat nog sterk toeneemt;

- toeneming van geslachtsziekten door geheel Europa; nieuwe vormen van urethritis schijnen zich aan te dienen;
- ieder jaar meer slachtoffers - vooral jeugdige - door het gebruik van verdovende middelen in al zijn vormen;
- toeneming van het aantal jeugdigen waarvoor opname in psychiatrische ziekenhuizen nodig is; voor de leeftijdsgroep van 20-24 jaar is in enkele landen bij een kwart van de opnamen in inrichtingen het misbruik van verdovende middelen en alcohol de directe aanleiding;
- stoffen in het milieu die op biochemische processen in het menselijk lichaam een nadelige invloed hebben (zoals gechloreerde koolwaterstoffen in moedermelk voor de zuigeling; kwikverbindingen in het buitenmilieu (per dag circa 100 ton kwik komt via het Rijnwater ons land binnen)).

- de hoogbouw als bron van psychische traumata, tengevolge van de onvrijheid, de lawaaihinder en de eenzaamheid bij flatbewoning.

Verstoord evenwicht

Van deze opsomming heeft het gebruik van verdovende middelen onder jongeren (soft drugs) dr. Kruisinga nogal parten gespeeld. Een paar dagen na zijn rede voor de maatschappij, heeft hij in AVRO's Televisier zich veel krachtiger uitgelaten over de gevaren die volgens hem aan het gebruik van hennepproducten verbonden zijn. Hij pleitte voor verhoging van straffen voor drughandelaren, sprak over een *epidemie die over Europa trekt*, en wilde niet weten van een onderscheid tussen lichte- en zware verdovende middelen ('soft-' en 'hard-drugs').

De uitspraken van de staatssecretaris hebben in kringen van de geestelijke volksgezondheid grote verontrusting gewekt, en men kan zeggen terecht. De vraag of soft drugs schadelijk voor de gezondheid zijn wordt verschillend beantwoord. Wetenschappelijk is het in elk geval nog niet aangetoond, evenmin als het op onderzoekbasis weerlegd is. Wat wel gezegd kan worden is dat niet aangetoond is dat soft drugs in het algemeen gesteld sterk verslavend werken, of direct naar het gebruik van hard-drugs leiden. Over schadelijke effecten zijn de meningen gewoonweg verdeeld, net zoals dat bijvoorbeeld nog steeds bij de anti-conceptiepil het geval is.

Onder deze omstandigheden is in Nederland een klimaat gegroeid waarin het gebruik van drugs stilzwijgend en oogluikend werd toegestaan en dan nog tot op zekere hoogte. Aangemoedigd werd het zeker niet, maar fanatiek bestreden evenmin. In deze situatie kon de geestelijke gezondheidszorg zich tamelijk vrij bewegen als het gaat om de opvang en begeleiding van drug-gebruikers. Een goed voorbeeld hiervan is de stichting Release, die zonder fanfare, maar ook niet in het geniep, veel jonge mensen in moeilijkheden kon helpen.

Door zijn krasse en helaas slecht gemotiveerde uitlatingen hierover heeft dr. Kruisinga dit stille maatschappelijke werk bemoeilijkt, door het onbegrip voor soft-drug gebruikers aan te moedigen. Zijn felle taal betekent, zoals een Amsterdamse psychiater dit uitdrukte, *een ongewenste verstoring van een moeizaam verworven evenwicht in Nederland*.

Sabotage

In Frankrijk is de vervolgings sfeer al zo broeierig dat voor de publi-

citeitsmedia een verbod is ingesteld om in gunstige zin te schrijven over enig middel dat onder de opiumwet valt. In AVRO's Televisier zei dr. Kruisinga daarover: *laten we hopen dat dat in Nederland niet nodig is*. In een hoofdartikel heeft NRC-Handelsblad deze toegeworpen handschoen gretig opgenomen: *Het klinkt als een uitnodiging aan de persmedia tot zelfcensuur: ieder is vrij te schrijven wat ik (de regering) wil; als dat niet gebeurt wordt het nodig in te grijpen*. Deze krant schrijft uitdrukkelijk zich niet te laten weerhouden relevante gegevens in verband met de discussie over de opiumwet te verstrekken. Dat klinkt ferm, en terecht.

Maar deed de VPRO iets anders toen ze de omstreken en van overheidswege berispte reportage over sabotage in het leger uitzond? Ook hier ging het om informatie over onwettige daden, hoe welwillend VPRO-programmamakers deze informatie misschien ook geven, in tegenstelling tot laten we zeggen de TROS. Men moet vasthouden aan het recht hierover te kunnen berichten, in de krant of door de radio. Reagerend op de officiële berisping van minister Klompé, heeft VPRO-voorzitter Jan Kasies gezegd: *Dit lijkt op censuur. Verstopping van informatiekanalen is een gevaarlijk ding. Als wij geen soldaten mogen ondervragen, dan zou men ook filmverslagen van bankovervallen en interviews met passagiers van gekaapte vliegtuigen moeten verbieden. Want daaruit zou dan ook te leren zijn hoe men een bank moet overvalen, of een vliegtuig kan kapen*. Een redelijk standpunt. Nog redelijker is, zoals van verschillende kanten is bepleit, om dergelijke sancties niet door de minister van CRM (de overheid) te laten op-

leggen, maar strafbevoegdheid bij een dergelijke overtreding van de omroepwet te delegeren naar de rechter. Daar hoort deze thuis. Als de vrijheid van informatie en het recht om geïnformeerd te worden inderdaad misbruikt wordt, heeft zo'n zaak eerder een strafrechtelijk dan een administratiefrechtelijk karakter.

Nummer

De Nederlander wordt een nummer. Dat heeft veel voordelen. Alle persoonsgegevens worden centraal opgeborgen, en zo kan de computer op bestelling terstond een lawine van wetenswaardigheden over mensen, soorten mensen, groepen mensen etc. tevoorschijn toveren. Gegevens voor statistieken, verkiezingen en noem maar op. Alleen bestemd voor de overheid, is erbij gezegd. Maar wat heeft die overheid eigenlijk te maken met strikt persoonlijke gegevens als godsdienst of levensbeschouwing, die ook uit de code kunnen worden herleid. Als het alleen van statistisch belang is, kan de volkstelling ook voldoende materiaal opleveren. Wegen de administratieve voordelen wel op tegen de principiële nadelen, om niet te zeggen principieel onaanvaardbare aspecten van deze opvallend snel besloten centralisering? Alle voor de overheid relevante persoonlijke gegevens in één geheugen... Dat via een druk op de knop spreekt. De perspectieven die dit opent zijn om van te gruwen. Een 'geruststellend' zinnetje van de minister-president (*er worden maatregelen genomen om misbruik door onbevoegden te voorkomen*) is niet voldoende. Welke maatregelen? Wie zijn wel bevoegd? Wat kan er met de gegevens allemaal worden gedaan? Onbegrijpelijk als een parlement dit onbesproken laat.

Tenger portret

Wanneer hij met een drift
gestrekt en koppig
1 lichtvoetige liefde begint
op het veld
voor 2 personen

duikt haar wereld in
de weegschaal van het risico.

En mocht zij een toegang
weigeren, dan zal hij fluisteren
met zijn duistere kunst
van herbeginnen:

Breek de kring, het gaat om niet
meer dan het spel van
een heksendans in wanhoop.

HANS VAN WEELY

apartheid in de praktijk

Sinds 1948 zijn in Zuid-Afrika wetten uitgevaardigd met het doel om zoveel mogelijk effect te geven aan de apartheidspolitiek. Honderden wetten en duizenden regelingen en verordeningen bepalen sindsdien het leven van meer dan vier-vijfde van de bevolking van Zuid-Afrika, zijnde 15 miljoen niet-blanken. Aangezien de wetgeving bijzonder gecompliceerd is volgen hieronder enige verklaringen, die aangeven wat de inhoud van deze politiek in de praktijk is. Een opsomming van deze koele maatregelen is niet onnuttig misschien, nu men het jaar 1971 heeft uitgeroepen tot het jaar gewijd aan uitbanning van de rassendiscriminatie. De volgende voorbeelden van apartheid in de praktijk zijn afkomstig uit VN-document ST/PSCA/SER.A/9

Huis, familie en woonplaats

Een Afrikaan mag niet langer dan 72 uur zijn getrouwde dochter, zijn zoon, indien ouder dan 18 jaar, zijn neef, nicht of kleinkind bij zich in huis hebben.

Een vrouw begaat een misdaad, als ze langer dan 72 uur bij haar Afrikaanse echtgenoot blijft en daar geen speciale vergunning voor heeft.

Bewegingsvrijheid

Iedere Afrikaan van 16 jaar of ouder moet in het bezit zijn van een 'Reference Book'. Iedere politiemann mag een Afrikaan verzoeken dit te laten zien en indien hij het niet bij zich heeft is hij strafbaar.

Arbeid

Een blanke, die zijn huisknecht betaalt voor het repareren van een kapot dak, pleegt een misdaad.

Het is een Afrikaan verboden geschoold werk te verrichten in de bouwnijverheid in blank-Zuid-Afrika; wel mag een blanke in een Bantoe-streek geschoold werk doen als opzichter over Afrikanen, die werken aan een gebouw.

Opvoeding

Een blanke, die in zijn eigen huis zijn Afrikaanse bedienden leert schrijven gedurende enige uren per week, is strafbaar.

Huwelijk, gezin en gemeenschap

Een blanke mag niet samen met een niet-blanke in een café een kop thee drinken, tenzij men een speciale vergunning heeft.

Een Afrikaanse professor mag geen lezing in een blanke club houden, hoewel deze hem uitgenodigd heeft.

Bezit van land

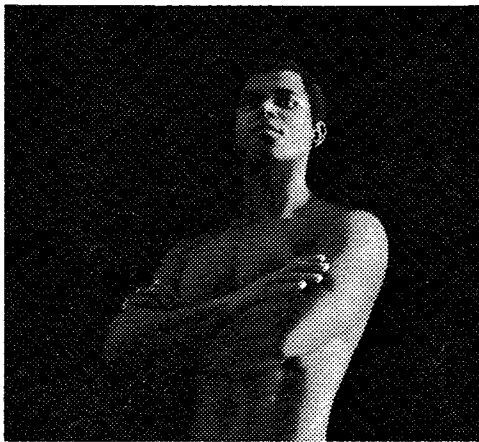
Geen enkele Afrikaan is gerechtigd land te bezitten in Zuid-Afrika. Evenmin is het de bedoeling van de huidige regering om dit recht ooit te verschaffen, zelfs niet met betrekking tot land in zijn eigen Bantoe-gebied.

Geloof

De Minister van Bantoe Bestuurszaken en Ontwikkeling kan op elk moment de aanwezigheid van Afrikanen bij een kerkdienst verbieden, indien volgens hem hun aanwezigheid op straat onderweg naar de dienst 'last bezorgt' aan de omwonenden.

Meningsuiting

Een blanke die Afrikanen vertelt, dat de apartheid onjuist is, kan bestraft worden met \$ 280

of een jaar gevangenisstraf. Is deze verklaring in een Bantoe-streek gegeven, dan kan hem gedurende een periode verboden worden dit gebied te betreden. Is de blanke inwoner van Zuid-Afrika, maar daar niet geboren, dan kan hij na zijn straf het land uitgezet worden.

Vertrek uit en terugkeer naar het land

Tenzij hij een vergunning heeft, mag een Afrikaan niet met een beurs in het buitenland studeren. De vergunning kan geweigerd worden, tenzij de aanvrager Zuid-Afrika voorgoed wil verlaten. Mocht hij daarna toch terugkeren naar Zuid-Afrika, dan wordt hij een 'verboden persoon', zelfs als dit zijn geboorteland is, en kan hij bestraft worden met twee jaar gevangenisstraf.

Ras en kleur

Een ieder die de leeftijd van 16 jaar heeft bereikt, moet een identiteitskaart bij zich hebben, waarin staat of hij blank, Afrikaan of kleurling is. Bij een Afrikaan moet bovendien de stam vermeld staan.

Bij het besluit of een persoon 'klaarblijkelijk blank' is of niet, moet de beambte rekening houden met 'het gedrag, de opvoeding, spraak, houding en algemeen voorkomen van die persoon.'

hv-radio

zondagmorgen 9.45 uur, Hilversum II

1 nov.: Ouders en school

8 nov.: Drugs, een programma n.a.v. de jongste Sokratesconferentie.

hv-t.v.

maandagavond 9 nov.,
22.35-23.15 u.; Ned. II

Doelstellingen onderwijs:

anders en/of beter?

Toen ik deze week de Varagids doorbladerde zag ik, dat er een nieuw radioprogramma komt van Kees Brusse: 'Lieve tante Truus'. De eerste aflevering is inmiddels al geweest; ik heb het niet gehoord maar volgens de aankondiging in de gids geeft 'tante Truus' antwoord op 'levensvragen' van luisteraars en luisteraarsers en de clou is dan, dat tante Truus een man blijkt te zijn.

Ik denk dat het een persiflage is op de vragenrubrieken in de weekbladen en vooral de damesbladen. Nu is dat verrassingselement nogal uit de tijd want bijna niemand gelooft tegenwoordig meer aan de lieve, gezellige, mollige dame, die zo fijntjes en vol begrip haar tutterige levenswijsheidjes op allerlei flutvragen van verliefde deernutjes rondstrooit.

Ik zou misschien geen aandacht aan die aankondiging geschonken hebben maar onlangs belde een journalist - die ik ken - me over dit onderwerp op, omdat hij 't nodig had voor een stukje en aangezien ik enige ervaring heb met de antwoordrubriek van een weekblad, vroeg hij me of het eigenlijk niet zo is, dat die antwoordrubrieken voorzien in een enorme behoefte en dan ook inderdaad van groot maatschappelijk belang zijn.

Ik had dat nooit zo in de zin bekeken maar goed beschouwd had hij gelijk. Er wordt vaak reuze geinig gedaan over 'lieve Lita' en dan is het toppunt van grappigheid, dat Lita een vent met een baard is, die aan de lopende band antwoorden uit de schrijfmachine rammelt en dat weet dan niemand en aan die baard vrouwen ze hun diepste hartsgeheimen toe.

Vergeet het maar. De werkelijkheid is dikwijls zo triest, dat er bij degenen, die zich met die rubrieken bezighouden over 't algemeen weinig lust tot grapjasserie meer overblijft. Waar de mensen mee zitten, de problemen waar ze mee rondlopen en waar ze met geen mogelijkheid uit kunnen komen, dat houd je niet voor mogelijk. Er rijst een berg op van menselijk tekortschieten en onvermogen om simpelweg te leven. En dan is er die onbekende. Wie dat is, weten ze niet, het doet er ook niet zoveel toe maar ze lezen wekelijks in het blad de antwoorden aan anderen. Die antwoorden zijn doorgaans nuchter; niemand wordt voor gek gezet en dan, na lang aarzelen en soms met duizend excuses voor de last die ze veroorzaken, komen ze met hun probleem en een wereld van onbegrip, langs elkaar heen leven, ontrouw, kwade trouw, onrechtvaardigheid en onmacht gaat open. Niets is te onwaarschijnlijk en er komt geen dominee, geen pastoor, geen geestelijk raadsman of -vrouw van welke richting dan ook aan te pas want daar durven ze voor geen goud naar toe. Ze willen 't niet weten, dat ze die moeilijkheden hebben, ze schamen zich ervoor. Alleen die onbekende, die vertrouwen ze en daar durven ze aan te schrijven. Die ziet ze niet en ze krijgen allemaal persoonlijk schriftelijk antwoord. Honderden per week. De nood is verschrikkelijk hoog. Daar heeft niemand enig idee van, die 't niet zelf gezien heeft. En dan gaat het nog niet eens altijd om grote spectaculaire problemen maar vaak om gewone dagelijkse dingen, die iedereen wel eens meemaakt in z'n leven maar die mensen missen iedere levenskunst, ieder gevoel voor humor; ze kunnen geen afstand nemen en er is blijkbaar niemand in hun omgeving, die ze eens een beetje wegwijs kan maken. Ze doen de gekste dingen.

Nu mag Kees Brusse van mij gerust gebbetjes maken over Tante Truus, die een oom blijkt te zijn. Dat komt in werkelijkheid ook wel eens voor, als er bijvoorbeeld een vraag gesteld is waar toevallig een bepaalde man het meest deskundig in is. Niemand is daar kapot van. Ook mannen emanciperen. Ze mogen de afwas doen, de baby verzorgen, boodschappen doen en zouden ze dan geen antwoord mogen geven op 'levensproblemen'? Jawel maar niet als 'tante Truus' want dan is het grappig. Dat hoop ik dan maar. Ik ga er beslist eens naar luisteren.

de ondoorzichtigheid van het menselijk lijden

Het jaar 1970 is niet alleen het jaar waarin we de geallieerde overwinning van 1945 herdenken. Het is ook het jaar, waarin Biafra ten onder ging nádat honderdduizenden een onnodige, zinloze hongerdood waren gestorven. Zinloos was de dood van talloze onschuldigen, zowel in Biafra als in de tweede wereldoorlog. Onder hen waren miljoenen kinderen, die part noch deel hadden aan de misdaden van de totalitaire regimes. Men heeft ten aanzien van Duitsland wel gesproken van een 'collectieve' schuld. Maar dan rijst onmiddellijk de vraag: tot wie strekt deze 'collectieve' schuld zich uit en wie valt er buiten? Verzetssrijders kan men toch moeilijk een 'collectieve' schuld aanwrijven. Dan is er de vraag: Dragen ook kinderen verantwoordelijkheid en zijn ook zij 'schuldig' te noemen? Voor velen een zinloze vraag, maar een onvermijdelijke vraag, wanneer men over 'collectieve' schuld gaat spreken.

De theoloog zal aan het begrip 'schuld' ook de typisch-theologische formule 'zonde' koppelen. Maar is hiermede iets verklaard of verhelderd? Men kan uit het wazige begrip 'erfzonde' toch moeilijk het onzegbare leed van miljoenen onschuldigen 'verklaren'!

Onvermijdelijk rijst de vraag naar de zin van het lijden, aangenomen, dat dit zin kan hebben. Of is veel lijden slechts zin-loos te noemen?

In en na de tweede wereldoorlog, waarin tallozen in de gaskamers, de brandende steden, de concentratiekampen, Hiroshima en Biafra omkwamen is dit een probleem van beklemmende actualiteit gebleven. Economen spreken de laatste jaren veel over 'schaalvergroting': Maar ook de mogelijkheden voor geweld en terreur zijn door de technische ontwikkeling steeds groter geworden. Anderzijds zijn gelukkig ook de mogelijkheden tot bestrijding van lijden en tot menselijke bevrijding uit nood en angst aanzienlijk gegroeid.

Desondanks lijkt de problematiek van menselijk lijden toch nog even ondoorzichtig als in de dagen van Dostojewskij. Hij heeft deze problematiek tot één van de belangrijkste thema's van zijn levensbeschouwing gemaakt.

Dostojewskij over het lijden

Dostojewskij was geen dogmatisch, traditioneel-kerkelijk gelovige. Hij heeft vragen durven stellen, die iedere kerk, ook de Russisch-orthodoxe, liever vermijdt. Daarom zeiden de monniken van het beroemde klooster van de heilige Sergej in Zagorsk, dat Dostojewskij niet een der hunnen was.

De figuur van Christus staat bij Dostojewskij centraal. De Russische schrijver geloofde in de onsterfelijkheid van de ziel en het absolute gezag van Christus' moraal. Maar merkwaardig genoeg zegt hij nergens, dat Christus God is. De erfzonde is voor Dostojewskij geen aanvaardbaar dogma en de wonderen wil hij zuiver symbolisch opvatten*). Het paradijs heeft (men leze zijn 'Droom van een belachelijk mens') zeer aardse trekken.

Ook Dostojewskij worstelt met de vraag hoe het lijden in de wereld valt te rijmen met het bestaan van een God, die oneindig goed, rechtvaardig en almachtig is.

In het lijden ziet Dostojewskij duidelijker dan waar ook een teken van Gods afwezigheid. Hij is er van overtuigd, dat geen enkele religieuze of filosofische visie een antwoord vermag te geven op het mysterie van het lijden.

Evenmin als Voltaire (men denke aan zijn 'Can-

*) Men leze hierover het recente boek van P. Pascaal 'Dostojewski', Utrecht, Desclée de Brouwer, 1969. Reeds eerder verscheen bij dezelfde uitgever een boek over Dostojewskij van de Leuvense hoogleraar M. A. Lathouwers.

dide') gelooft Dostojewskij dat wij leven 'in de beste der mogelijke werelden' zoals theologiserende pseudo-filosofen vóór hem hadden verkondigd. Overal in het oeuvre van Dostojewskij komen voorbeelden voor van onschuldig en zinloos lijden. Alle theologische 'antwoorden' met verwijzingen naar het uiteindelijk heil, naar redding, verzoening, verlossing en eeuwigheid kunnen het zinloze lijden niet 'wegverklaren' of verdisconteren.

Toch poogt Dostojewskij nog een opening te vinden in de muur van het lijdensmysterie door een verwijzing naar de lijdende Christus. Het zijn in 'De Gebroeders Karamazow' Aljosja en Zozima, die deze weg wijzen. Maar het mysterie blijft-mysterie, óók voor hem, die het christendom als uitgangspunt niet wil verlaten. Naast deze twee gestalten is er een derde figuur, die eveneens een facet van Dostojewskij's denken vertegenwoordigt: Iwan Karamazow. Hij wijst in een gesprek met Aljosja op het wrede lijden van onschuldige kinderen. Iwan noemt enkele gevallen met name: Er was de generaal die een kind door zijn honden liet verscheuren voor de ogen van zijn moeder. Een tweede geval betrof een kind, dat tot bloedens toe door zijn eigen ouders werd getrapt en geslagen en 's nachts in het donker werd opgesloten zodat het gek werd van angst. En Iwan vraagt aan Aljosja: 'Begrijp jij, waarvoor er een dergelijke absurditeit in de schepping moet zijn? Men zegt dat de mens zo iets wel voor lief moet nemen op aarde, anders zou hij goed en kwaad niet leren. Maar waarom moet hij dat duivelse goed en kwaad leren kennen als dat zoveel kost? Alles, wat de wereld aan kennis kan opbrengen, weegt immers niet op tegen de tranen van dat kind, dat om 'onze lieve Heertje' roept... Ik begrijp niets.' Iwan meent, dat er vaak een verklaring is te vinden voor het lijden van volwassenen. Maar waarom moeten kinderen lijden?

'Het is volmaakt onbegrijpelijk waarom die ook moeten lijden en waarom zij door hun leed de harmonie moeten verdienen. Waarom moeten zij ook als mest dienen voor de komende harmonie van God mag weten wie? Ik begrijp dat de mensen allemaal deel hebben aan het kwaad, ik begrijp dat daarom ook niemand aan de vergelding kan ontkomen, maar dat gaat niet op voor de kinderen en als het waar is dat ze ook deel hebben aan alle schurkenstreken van hun ouders dan is dat een waarheid die niet van deze wereld is en die ik niet kan begrijpen.

Ik hou liever de zijde van het ongewroken leed. Ik blijf liever bij mijn ongewroken leed en onblusbare verontwaardiging, al zou ik ook geen gelijk hebben. Die harmonie is te duur, dat entree kan onze portemonnaie niet dragen. En daarom haast ik me mijn toegangskaartje terug te geven. Als fatsoenlijk mens ben ik verplicht

ook. Begrijp me goed, Aljosja, het is niet God die ik niet aanvaard, ik geef hem alleen mijn kaartje onder beleefde dank terug.

Dat is opstand, zei Aljosja zacht en met neergeslagen ogen...

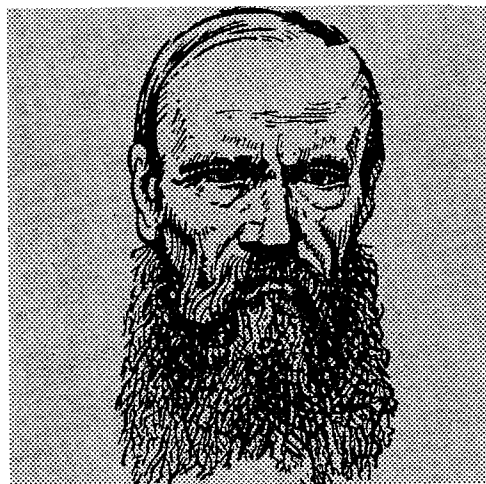
Tot zover Dostojewskij.

Het is alsof de draad van het gesprek, dat Dostojewskij door middel van verschillende romanfiguren met zichzelf voert, weer wordt opgenomen door Camus. In het werk van Dostojewskij spelen verschillende zelfmoordenaars een rol. De zelfmoord is het welhaast onvermijdelijke einde van een leven, dat absurd wordt bevonden. Dostojewskij werd gefascineerd door de zelfmoord. Maar zijn antwoord is niet de zelfmoord, maar de hoop, de metafysica van de troost. Hij wijst niet alleen de zelfmoord af, maar – bij monde van Aljosja – óók de opstand. Camus verwerpt evenzeer zelfmoord en wel omdat deze het bewustzijn vernietigt. Maar tevens verwerpt hij de hoop en de troost, die een juist inzicht in onze situatie vertroebelen en ons bewustzijn, ons denken (volgens Pascal de hoogste menselijke waardigheid) verdoven en in slaap wiegen. Voor Camus is de opstand tegen absurditeit en onrecht het enige juiste antwoord. Hier ligt een onoverbrugbare kloof met Dostojewskij. Gezien ook de politieke consequenties die Dostojewskij uit zijn wereldbeschouwing trok, had Freud niet geheel ongelijk toen hij over de grote Russische schrijver opmerkte: 'Hij had een bevrijder van het mensdom kunnen zijn, in plaats daarvan verkoos hij zijn cipier te zijn.'

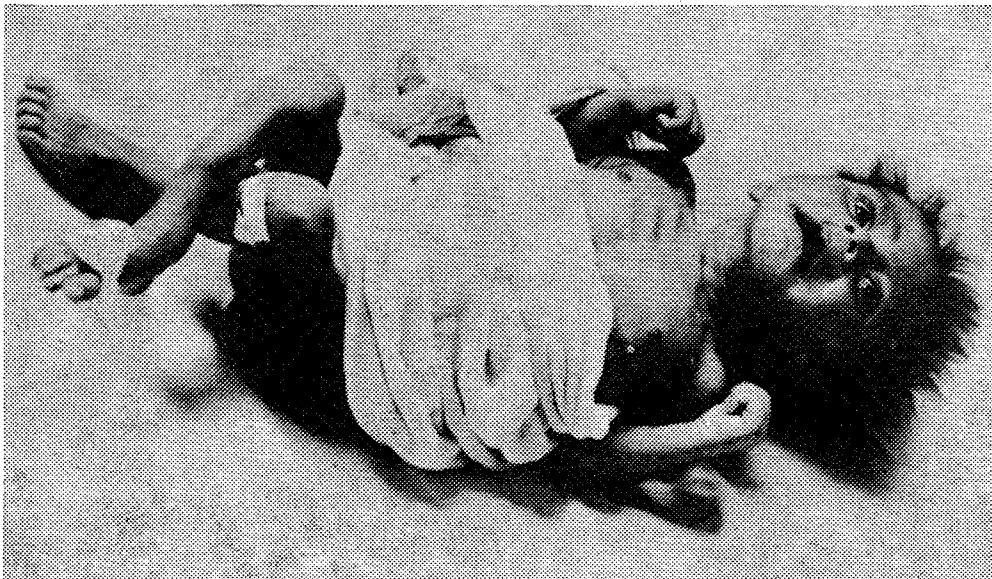
Het antwoord van Camus

Ook Camus erkent, dat het kwaad een onwrikbare realiteit is, eigen aan deze wereld. De opstand tegen dit kwaad, tegen de absurditeit vormt de kern van het verlangen het leed in de wereld zoveel mogelijk te bestrijden en te verminderen. Het kwaad, het leed, de onrechtvaardigheid, de onvrijheid en het geweld zijn een voortdurende uitdaging aan de opstandige.

In zijn 'De mens in opstand' zegt Camus over de visie van Iwan Karamazow: 'God wordt nu geoordeeld, streng geoordeeld. Als het kwaad onmisbaar is voor de goddelijke schepping, dan is deze schepping zelf onaanvaardbaar. Daarom zal Iwan zich niet meer verlaten op deze ge-

DOSTOJEWSKIJ

Slachtoffer van de armoede in Brazilië. Een jaar oud – nog in de houding van een foetus.

heimzinnige God, maar op een hoger beginsel, dat van het recht... Iwan is het voorbeeld van de man, die het heil afwijst. Het geloof leidt in tot het onsterfelijke leven. Maar het geloof onderstelt de aanvaarding van het mysterie en het kwaad, de onderwerping aan het onrecht... Iwan is ook nog de man, die weigert alleen gered te worden. Hij voelt zich één met alle verdoemden en weigert om hen de hemel. Indien hij geloofde, zou hij immers gered kunnen worden, maar de anderen bleven verdoemd. Het leed zou voortgaan. Voor wie het leed lijdt van het echte medelijden, is geen heil mogelijk.

In het voetspoor van Dostojewskij betreft ook Camus het lijden van kinderen in zijn ethiek. In 'Les justes' (De rechtvaardigen) weigert Kaliajew zijn bom naar grootvorst Serge te gooien, wanneer hij bemerkt, dat er twee kinderen in het rijtuig zitten.

In 'De Pest' lezen we: 'Paneloux zei dat er zaken bestonden die men kon verklaren voor het aangezicht van God, en andere waarvan men dat niet kon... het lijden van een kind kon men niet begrijpen.' En de priester weigert de geijkte en te gemakkelijke christelijke 'oplossing' te hanteren: 'Hij had gemakkelijk kunnen verklaren, dat de oneindige vreugden die het kind wachtten een vergoeding zouden zijn voor al zijn lijden, maar in werkelijkheid wist hij dat niet. Wie zou ooit met zekerheid durven beweren dat de eeuwige vreugde één ogenblik van menselijk lijden kan vergoeden?'

Ik wil in dit verband nog op een ander aspect van Camus' kritische stellingname wijzen: In 'De mens in opstand' verwijt hij het christendom ook, dat het nauwelijks onderscheid maakt tussen de verschillende soorten van lijden, die er bestaan. Er is allereerst het lijden, dat de mensen elkaar (onnodig!) aandoen door discriminatie, geweld, onvrijheid, onderdrukking en onrecht. Daarnaast bestaan er rampen, aardbevingen en epidemieën, die niet vanuit het menselijk samenleven verklaard kunnen worden. Camus protesteert fel: Het lijden is voor hem niet één groot pakket, dat God of de voorzienigheid de mensheid, verdiend of onverdiend, op het dak

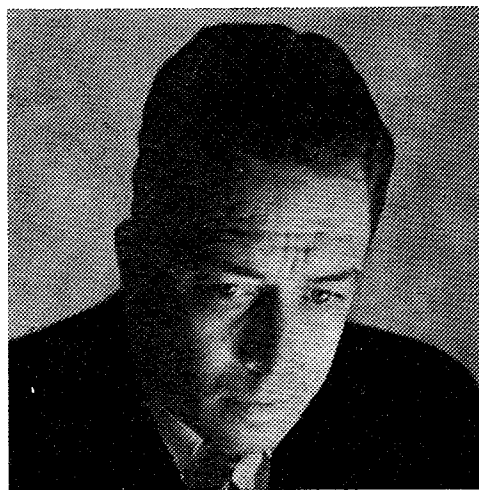
schuift, maar er is veel lijden dat mensen elkaar aandoen en dat bestreden kan worden.

Door God de schuld te geven (hoe fraai ook theologisch geformuleerd!) van al het leed, dat de mensheid overkomt, onttrekt de mens zich aan zijn eigen verantwoordelijkheid. Bovendien meent Camus, dat wie de chaos hier en nu aanvaardt terwille van een paradijselijk heil hierna, de medemens verraadt.

Klinken hier niet de woorden na van Iwan Karamazow: 'Ik wil de harmonie niet en het is uit liefde voor de mensheid, dat ik dat niet wil?'

Opstand en revolutie

Het antwoord van Camus is: de opstand. De mens ervaart, dat hij in een absurde wereld leeft. Maar het besef van de absurditeit voert bij Camus niet tot nihilisme. Dit bewustzijn, dit besef van de ondoorzichtigheid van de wereld doet daarentegen het verlangen naar inzicht

ALBERT CAMUS

groeien. In het verzet komen menselijke waarden aan het licht: Camus zegt: 'Het is voor alle existenties tegelijk dat de slaaf zich verheft; er is iets in hem... waarbij alle mensen zijn betrokken: in de opstand ontstijgt de mens zichzelf ten behoeve van de gemeenschap... Ik verzet mij, dus wij zijn.' Maar hierbij klinkt onmiddellijk deze waarschuwing: 'Niet de opstand op zichzelf is edel, maar de eis die hij stelt': Met andere woorden het gaat om de waarden van menselijkheid, gerechtigheid, vrijheid, waarheid en geluk.

Camus is zich al te goed bewust hoe in naam van deze waarden in de wereldgeschiedenis de grootste misdaden zijn verricht. Hiervan geeft hij in zijn 'De mens in opstand' verschillende voorbeelden. Altijd is er de verleiding om totalitaire middelen te gebruiken om het totale goede te doen zegevieren. Geen enkel doel kan de middelen heiligen. Geweld leidt tot nieuw geweld. De opstandige zal zich moeten realiseren, dat geweld, wanneer hij hiertoe overgaat, een inbreuk op zijn principe is.

De opstandigheid is een levenshouding, een protest tegen de absurditeit, het onrecht en de leugen van de menselijke maatschappij. Uitgangspunt blijven menselijke waarden. Zodra de opstand de historische gedaante krijgt van een revolutie en leidt tot fanatisme en radicalisme vergeet de opstandeling de waarden, die de oorspronkelijke aanleiding van de opstand vormden. Dan worden mensen opgeofferd voor een toekomstige heilstaat.

Aan de hand van verschillende voorbeelden laat Camus zien, dat revoluties een totale omwenteling beogen en juist door hun absolutisme beginnen en eindigen met tirannie. Het nationaal-socialisme, gedreven door de leer van het bloed en het instinct, was geen opstand in de ware zin van het woord. Het nationaal-socialisme moest zichzelf bevestigen door steeds nieuwe vijanden te vinden: de Joden, de bourgeois, de Engelsen, de Slavische volken, de gekleurde rassen. In het marxisme kwam de utopie in dienst van het cynisme te staan. De geschiedenis zou het gelijk van het marxisme bewijzen. Eens zou de klassenloze maatschappij ontstaan. Het doel der geschiedenis zal alle misère rechtvaardigen. Hier staat dit profetisch marxisme niet ver van het christendom, dat meent, dat de toekomst, zij het dan een niet-aardse, alle tranen zal uitwissen. Maar zowel in marxisme als christendom blijft het onduidelijk hoe men het lijden van de talloze onschuldigen kan verzoenen in een politiek of theologisch perspectief en hoe men dit zinloze lijden een 'hogere zin' kan geven, die ons stervelingen blijkbaar ontgaat.

Wanneer men dit theologische of dogmatische standpunt evenwel niet langer aanvaardt en geen aanleiding ziet om de gang van het aardse gebeuren aan 'hogere machten' (God of de geschiedenis) toe te schrijven, dan valt alle verantwoordelijkheid terug op de mens zelf. Scherper dan ooit tevoren wordt dit door jonge mensen in een gesecculariseerde wereld begrepen. Vandaar hun politieke geëngageerdheid, hun onrust en verzet in een wereld, waarin nog een ontstellend en meestal zinloos lijden heerst.

Maar helaas is gebleken, dat velen van hen zich niet bewust zijn van de gevaren van een politieke dogmatiek en een fanatisme, dat het heden aan de toekomst wil opofferen. En ook hier tegen heeft juist Camus, de opstandige, gewaarschuwd. Scherper en realistischer dan vele utopisten ziet Camus de grenzen, die ons door de menselijke conditie zijn gesteld: 'De mens moet in de schepping alles herstellen wat zich laat verbeteren. Daarna zullen er altijd nog kinderen onrechtvaardig sterven, zelfs in een volmaakte maatschappij. Met de grootste inspanning kan de mens toch slechts trachten het leed van de wereld naar omvang te verminderen. Maar het onrecht en het lijden zullen blijven en, zo beperkt zij wellicht zijn, de opstand blijven wekken. Het waarom van Dimitri Karamazow zal blijven klinken...'

P. KRUG

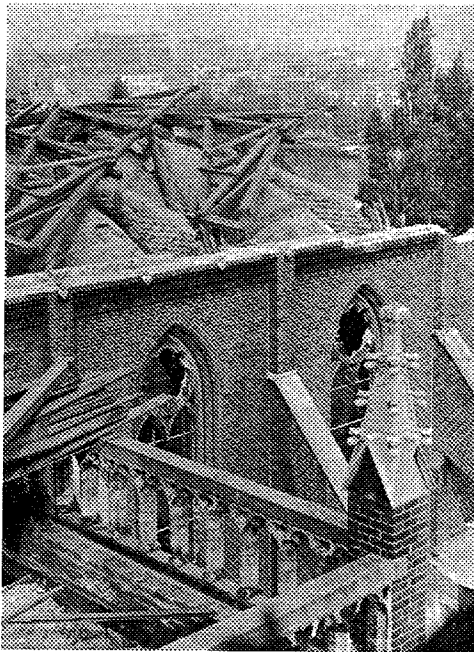
Ontkerkelijkheid en buiten- kerkelijkheid in Nederland

Terwijl ik bezig was voor Mens en Wereld iets te schrijven over het pas verschenen rapport van 550 blz. onder de titel *Ontkerkelijkheid en buitenkerkelijkheid in Nederland, tot 1960*, werd te Brussel onder erevoorzitterschap van kardinaal Suenens, die in Rome niet bepaald best aangeschreven staat, een internationaal congres gehouden over het onderwerp 'Structuren van de kerk van morgen'. Dit congres is een van die aanwijzingen dat de kerk, in dit geval de kerk van Rome, niet meer die vanzelfsprekende voorname plaats inneemt in de wereld waarin het christelijk geloof zich heeft verbreid als tot voor enkele tientallen jaren geleden nog het geval leek te zijn. Het is zelfs nog maar zestien jaar geleden dat de Nederlandse bisschoppen met het mandement over *De katholieke in het openbare leven van onze tijd* een deining hebben veroorzaakt onder de niet-katholieken en vele beminde gelovigen voor een ernstig gewetensconflict hebben gesteld. Hoe de katholieken in het algemeen nú op een soortgelijk mandement – gesteld dat de bisschoppen ooit zo iets in hun hoofd zouden halen – zouden reageren? Ik denk dat velen dodelijk geërgerd zouden zijn als ze niet met onverschilligheid zouden brommen: de bisschoppen kunnen me nog meer vertellen.

Over het bovengenoemde congres handelt indirect een interview in het progressieve katholieke weekblad *De Bazuin* met een der sprekers op dit congres, dr. B. van Iersel, lector voor de exegese van het Nieuwe testament aan de Nijmeegse Universiteit. Hij is van mening dat de problemen waar de kerk voor staat geen andere zijn dan waar elk mens voor staat, zoals de rechtvaardigheid in de wereld. Pas in tweede instantie komt het binnenkerkelijke probleem en dat is de geweldige crisis van de geloofwaardigheid. Ik ben van mening dat het inderdaad deze beide problemen zijn die in het verschijnsel van de ontkerkelijkheid de grootste rol hebben gespeeld en nog altijd, of liever, nu meer dan ooit, de wezenlijke componenten ervan zijn.

Wij verliezen wel eens uit het oog dat het proces van het ongeloofwaardig worden van wat de kerk(en) verkondigde(n) als enige waarheid en het daarmee samenhangende proces van verzet tegen de geestelijke en wereldlijke macht die de kerk uitoefende, al van de achttiende eeuw af gaande is. Het onderscheid met nu is dat de omvang en kracht van dit tweevoudige proces in de laatste decennia steeds sneller zijn toegenomen. Het is een massale beweging geworden, die zich ook kritisch binnen de kerk doet gelden. Het boek waarover ik het zal hebben gaat uiteraard over dit verschijnsel, maar het registreert vooral, niet alleen de toegenomen ontkerkelijkheid, maar ook het proces van ontkerkelijkheid binnen de kerken dat zich bijvoorbeeld uit in een achteruitgang van de kerkseheid, zodat men ook kan spreken van een groep tussenkerkelijken en ontkerkelijken, de zogenaamde randkerkelijken.

Het onderzoek naar de ontkerkelijkheid is echt op gang gekomen door het proefschrift van J. P. Kruijt, thans hoogleraar aan de Rijks-Universiteit van Utrecht en lid van het curatorium dat voor de uitgave van het bovengenoemde rapport medeverantwoordelijk is. Kruijts proefschrift, waarvan men mag zeggen dat het meteen een meesterstuk was, verscheen in 1933 onder de titel *De ontkerkelijkheid in Nederland*.

Met behulp van sociogrammen, volkstellingen, enquêtes, biografieën en die literatuur die rechtstreeks of zijdelings met het onderwerp verband hield, heeft Kruijt getracht de mate van ontkerkelijkheid, onkerksheid en, zo mogelijk, van ongeloof zo betrouwbaar mogelijk vast te stellen. Ik heb het boek met grote belangstelling en waardering gelezen en besproken. Het was ook een bijzonder leesbaar boek, ondanks al het cijfermateriaal dat nu eenmaal in zulk een studie nodig is.

Het onderhavige werk is in vele opzichten een voortzetting van Kruijts werk en het is ook wel gewenst, omdat er sindsdien nieuwe gegevens van latere volkstellingen ter beschikking stonden, Kruijts hypothesen en veronderstellingen nu empirisch onderzocht en getoetst en de verschillende aspecten van de toegenomen buitenkerkelijkheid nader bestudeerd dienden te worden.

De inleiding schetst de opzet en de geschiedenis van het nieuwe onderzoek. Twee initiatieven zijn gecombineerd. Het ene kwam van dr. H. Faber, thans lector in de pastorale psychologie te Leiden, het andere kwam van het Humanistisch Instituut voor Sociaal Onderzoek. Dr. Faber en prof. dr. T. T. ten Have, directeur van dit HISO hebben, met ondersteuning van een curatorium, bestaande uit de reeds genoemde prof. Kruijt, prof. dr. R. van Dijk, hoogleraar aan de VU (in 1962 overleden) en dr. W. Goddijn ofm, directeur van het Pastoraal Instituut

van de Nederlandse Kerkprovincie, ten behoeve van dit nieuwe onderzoek een subsidie van ZWO ontvangen.

Het rapport dat nu verschenen is, behandelt eerst de ontkerkelijkheid, zoals deze weerspiegeld wordt in de volkstellingen van 1879 tot 1960.

Sinds 1920, toen de laatste door Kruijt nog behandelde volkstelling werd gehouden, is het percentage buitenkerkelijken van 7,78 in 1920 toegenomen tot 18,34 in 1960. De toename blijft het grootst geweest te zijn tussen de jaren 1920 en 1930. Het bedroeg toen een getal van 610.679, en het percentage ging van 7,78 tot 14,42. Daarna trad een verlangzaming in in de toename van het aantal buitenkerkelijken (van 14,42% in 1930 tot 17,05% in 1947), in absoluut getal uitgedrukt: 496.821. Overeenkomstige cijfers in de periode 1947-1960 zijn een toename van 17,05% tot 18,34% en in absoluut getal uitgedrukt: 461.021.

De toename van het aantal buitenkerkelijken vindt zijn tegenwicht grotendeels in een vermindering van het aantal nederlands-hervormden die van meer dan de helft der bevolking in 1879 (ruim 54%) tot ruim 28% in 1960 zijn teruggegaan. Dit verlies is niet alleen ten goede gekomen van de buitenkerkelijken, maar ook van de gereformeerde groepen.

Na 1920 hebben de katholieken de nederlands-hervormden van hun topplaats verdrongen en die hebben zij tot op heden behouden. Maar ook zij hebben aan de buitenkerkelijken verliezen geleden. Volgens berekeningen van het CBS zou de rooms-katholieke kerk op z'n minst evenveel verliezen hebben geleden als de nederlands-hervormde kerk. Dat ze procentgewijze toch nog op zulk een gunstige ontwikkeling kan wijzen is het gevolg van het in verhouding tot de andere bevolkingsgroepen hoge geboortecijfer onder het katholieke volksdeel.

Wat de verdeling van het aantal buitenkerkelijken over de provincies betreft, telden Groningen, Friesland en Noord-Holland de meeste buitenkerkelijken. Tot 1909 stond Friesland vooraan, maar daarna heeft Noord-Holland de leiding genomen. Dit houdt verband met de verschuiving der buitenkerkelijkheid van het platteland naar de steden.

Het grootste gedeelte van het rapport wordt ingenomen door het relaas over opzet, uitvoering en uitkomsten van de *landelijke enquête*. De hierin gestelde vragen hadden vooral betrekking op de al of niet kerkelijke herkomst van de ondervraagden en op de aard of mate van hun kerkelijke gedragingen. Vraagpunten waren o.a. belangstelling in geloofszaken, meningen over huwelijken met andersdenkenden en waardering van andersdenkenden, gelovigen zowel als ongelovigen. De enquête had niet alleen tot doel inzicht te verschaffen in het verschijnsel van buitenkerkelijkheid, maar ook in dat van binnenkerkelijke buitenkerkelijkheid, van de zgn. randkerkelijkheid.

Het is moeilijk in het kort de bevindingen van de enquêteurs samen te vatten. De blzz. 365-381 geven hierover een leesbare samenvatting. Een afzonderlijke enquête is onder de in het Humanistisch Verbond georganiseerde buitenkerkelijken gehouden.

Het laatste gedeelte van dit boek wordt ingenomen door het onderzoek van levensgeschiedenissen om het proces van ontkenning meer persoonlijk of van binnen uit te leren kennen.

Dit vindt zijn neerslag in een 40-tal 'portretten', die door het team van onderzoekers zijn opgesteld. Aan het slot van een hoofdstukje over 'het schrijven van de portretten' zegt het rapport dat 'het levensgeschiedenis-onderzoek zich moest beperken tot een 'inventariseren' van voorhanden typen. Wetenschappelijk verantwoord achtten de onderzoekers slechts een 'droge', feitelijke descriptie van aan de dag gekomen fenomenen'. Het gevolg is wel dat de vrouw of man die haar of zijn levensgeschiedenis moest vertellen maar nauwelijks in het portret tot leven kwam.

Als invloeden die de buitenkerkelijkheid veelal teweegbrengen worden het socialisme (vooral bij de oudere generatie), het gemengde huwelijk (dat zelf al weer het gevolg is van industrialisatie en urbanisatie) en de sfeer van het gezin aan gegeven.

In het rapport wordt opgemerkt dat bij afwijzing van het godsbeeld van de kerkelijken de buitenkerkelijken in hun eigen gedachten uiteraard vaag zijn. Dat lijkt mij een tautologie. In een slotopmerking wordt erop gewezen dat de kerk in het leven van de individuen vooral een gedrags- of levenspatroon vertegenwoordigt, en dat 'dit beeld van de kerk bij een 'patriarchaal' gestructureerde maatschappij past, welke nu vervaagt en buitenkerkelijkheid (vaak met een accent op het verzet tegen kerkelijke autoriteiten) mogelijk maakt'. Dat is alleszins aannemelijk, als we godsdienst en kerk als historische verschijnselen en als menselijke produkten beschouwen.

O. NOORDENBOS

'Ontkenning en buitenkerkelijkheid in Nederland, tot 1960.' Van Gorcum & Comp., Assen, 1970. Prijs f 58,-
Te bestellen bij De Humanistische Pers, postgiro 58, Utrecht.

M. J. F. Ehrbecker overleden

Op 10 oktober j.l. is de heer M. J. F. Ehrbecker overleden. Hij werd 81 jaar. Het Verbond verliest in hem een trouw lid en medewerker. Vele gemeenschappen ontvingen hem als spreker of gespreksleider. Hij was jarenlang voorzitter van de gemeenschap Haarlem en bestuurslid van het gewest Noordholland.

Hoezeer zijn hart naar dit alles uitging, het zou mij niet verbazen wanneer gedurende vele jaren zijn belangstelling in de eerste plaats uitging naar de mensen, die in de koepelgevangenis te Haarlem gedetineerd waren. Hij kwam in die inrichting als vrijwillig geestelijk raadsman van het Humanistisch Verbond. Dat was in de beginjaren toen menigeen in en buiten de wereld van Justitie niet goed raad wist met die voor hen hoogst merkwaardige, soms zelfs verfoeilijke, humanistische geestelijke verzorging.

Zonder enige overdrijving meen ik nu te mogen opmerken, dat Ehrbecker door zijn cliënten op de handen werd gedragen maar ook, dat hij bij het personeel, van bewaarder tot directeur, respect wist af te dwingen.

Ehrbecker was een doorgewoone mens. Een mens met verdiensten en tekorten. Een mens die zichzelf gaf aan zijn werk maar anderzijds dit werk voor zichzelf nodig had.

In onze herinnering zal hij voortleven als één van de pioniers aan wie wij veel dank verschuldigd zijn.

P. A. POLS

IK denk er ZO over

(De redactie behoudt zich het recht voor om brieven te bekorten)

Stimezo

Met grote interesse las ik uw bericht over de STIMEZO (Rotterdamse Stichting voor Medisch Verantwoorde Zwangerschapsonderbreking).

Ik geloof niet dat de leden van het HV zich door de gift van het hoofdbestuur, die slechts f 100,- bedraagt, ontslagen kunnen achten van de morele plicht ook individueel een bijdrage te zenden. Zoudt u daarom willen publiceren dat giften kunnen worden gestort op girorekening 2031640 t.n.v. STIMEZO, Rotterdam.

De STIMEZO is ook bezig met een handtekeningactie. Blanke lijsten zijn te verkrijgen bij de secretaresse, Mw. H. J. Stek, Arkestein 28, Rotterdam 23, en bij de NVSH, telefoon 070-832900.

D. VAN DER KELLEN, Delft

Mariniers

Gaarne wilde ik wat opmerkingen plaatsen over uw artikel 'Diktatuur van de onverdraagzamen' in M & W-16.

Allereerst werd gesteld dat deze mariniers, met kettingen, knuppels, enz. gewapend, een verrassingsaanval ondernamen op leeftijdsgenoten, die zich in denken en doen sterk van hen onderscheiden. Dit is natuurlijk waar, maar de schrijver van dit artikel stelde terecht dat wij twee soorten moeten onderscheiden van hen die de Dam bezet hielden, chaos veroorzaakten, plunderingen, enzomeer.

Allereerst de Damslapers zelf. - Ik ben het er mee eens dat juist de Damslapers de minste last veroorzaakten, maar wel wil ik stellen, dat hun jarenlang uitkiezen van het Nationaal Monument sterk provocerend moest werken op hen, die hierin meer zien dan een slaapplek. Provocatie dus, ja, maar van de andere kant, niet van de burgerij die dit jarenlang heeft 'genomen'.

Groep 2, het uitvaagsel van een grote stad, is zo sterk kunnen worden, omdat er geen enkel redelijk tegenspel van de 'gevestigde orde' tegen bestond. Ieder wilde redelijk zijn, verdraagzaam blijven vooral, ook wanneer het heel duidelijk werd, dat volmaakt a-sociale elementen zich wonderwel in deze situatie konden ontwikkelen; als het ware geholpen werden om zich a-sociaal te ontwikkelen.

Nu het dan eindelijk zo ver was, dat het Dam-

slapen zou worden verboden, konden beide groepen elkaar duidelijk vinden in hun afkeer tegen de 'gevestigde orde' die hen onderhield, al was het parasiteren van deze beide groepen nog zo duidelijk.

Mogen dan alstublieft slechts 100 man, met dezelfde wapens als van beide geschetste groepen gewapend, eindelijk eens proberen recht te doen, daar waar de overheid uit jarenlange redeloze redelijkheid niets deed?

Ik vind dit een daad van grote zedelijke moed, uiteindelijk waren het er 100 tegen vermoedelijk enkele duizenden, die echter dit keer niet als een geheel ageerden, omdat deze 100 man, bij tegenstand, zouden hebben teruggevonden, zoals de politie niet was toegestaan te doen.

En deze reactie vindt u een tijdelijk opzijschuiven van de meest elementaire spelregels der democratie? Een daad van reactie tegen jarenlang provocerend optreden van twee groepen - de wat zielige damslapertjes, die hun leven vergoien in een protest, maar niets positiefs hier- tegenover kunnen stellen, en het schuim, dat wij door het ontbreken van tegenstand onzerzijds, hebben laten uitgroeien tot een groot probleem.

P. J. SOETENS, Vlaardingen

Exactheid a.u.b. (II)

Onder deze titel wijst de heer W. J. Jong (M. & W.-18) er op, dat vroeger in Nederland de verkoop van condooms veel vrijer was dan elders, b.v. in Italië, waarheen hij ca. 1930 dit artikel zond aan vriendjes die er veldwerk verrichtten. Ter wille van de exactheid deel ik hier mede, dat ik van 1926 t.e.m. 1947 in Italië (Rome) heb gewoond en er steeds zonder enig- lei moeite condooms van zeer goede kwaliteit in bijna alle apotheken (soms zelfs eenvoudig bij de juffrouw aan de cassa) heb kunnen kopen.

Wat zijn opmerking over verstrekking van de pil uitsluitend op recept betreft, lijkt het mij, dat de partijen hier langs elkaar praten: als er tegen deze regeling bezwaar wordt gemaakt, komt dit voort uit de houding van sommige (euphemisme?) artsen, die het recept weigeren aan vrouwen die niet getrouwd zijn of, naar der artsen mening, te jong voor geslachtsverkeer.

J. P. VAN AARTSEN, Warnsveld

Geen liefdadigheid maar solidariteit

De jaarlijkse UNICEF-actie van wenskaarten en agenda's is weer aan de gang. Duizenden vrijwilligers zijn nu reeds maanden bezig om over de hele wereld de kaarten te verkopen. Op u wordt ook weer een beroep gedaan om het werk van het Wereldkinderfonds te steunen.

Wie vindt dat UNICEF belangrijk werk doet omdat het juist de kinderen (onschuldige slachtoffers van de ellendige omstandigheden in de ontwikkelingslanden) probeert te helpen om te kunnen opgroeien tot volwaardige gezonde mensen, kan zijn steun geven door deze kaarten als wenskaart voor de jaarwisseling te kopen en te versturen.

Deze kaartverkoop steunt niet alleen financieel het werk van UNICEF, maar heeft ook grote waarde als verbredingsmiddel van de naam UNICEF (en van zijn doel) over de hele wereld. Er bestaan nog vele andere manieren om deze kaarten te gebruiken (hiervoor is een speciale serie het hele jaar door verkrijgbaar) namelijk

als felicitatiekaart, voor uitnodigingen, als verlovings- of trouwkaart, en als geboorteaankondigingskaart!

UNICEF echter kent méér manieren om de kinderen te helpen. Financiële steun is dringend nodig maar de mentaliteit waarmee deze gegeven wordt is minstens even belangrijk! UNICEF-Nederland werkt hard aan de mentaliteits-verandering bij ontwikkelings-samenwerking. Het dringt er telkens op aan dat men zich bij het steunen van UNICEF bewust moet zijn dat het werk van UNICEF géén liefdadigheid is maar een streven naar solidariteit onder de mensen van de hele wereld.

UNICEF-activiteiten zoals 'Wereldkinderen', speciaal door jongeren ondernomen en een groep als 'Grootouders voor UNICEF', werken aan dit 'solidariteitsgevoel'

Inlichtingen: UNICEF, Postbus 1857, Bankastraat 128, Den Haag, telefoon 070-552000.

Joachim Kahl

Het onheil van het Christendom of een Pleidooi voor een humaniteit zonder God

met een voorwoord van Gerhard Szczesny

Aan het voorwoord van Szczesny ontleen wij:
'Nog erger dan arrogantie en onredelijkheid van de christenen is het feit dat zij die geen christen zijn, zoiets laten begaan. Steeds groeien nieuwe generaties in deze verloochening van de cultuur op, die het vanzelfsprekend vinden om belijdenissen als versiering te gebruiken, achter grote woorden kleine of geen daden te verbergen, lid van een geloofsbeweging te blijven, waarbij ze zonder hun toedoen door de doop ingelijfd werden, om rustig aan de leiband mee te lopen, en zich vooral niet in te spannen.'
De schrijver geeft o.m. een aantal feiten uit de kerkgeschiedenis, die een goed inzicht geven over de oorzaken van de situatie, waarin de kerk zich nu bevindt.

171 blz.

f 2,75

Bestellingen per giro 58 t.n.v. 'De Humanistische Pers' Utrecht.

Erich Fromm

De thans 70-jarige auteur studeerde sociologie en psychologie in Duitsland en promoveerde in 1922 in Heidelberg. In 1933 emigreerde hij naar de U.S.A. waar hij aan verschillende universiteiten en instituten doceerde. Sinds 1951 is hij hoogleraar aan de Nationale Universiteit te Mexico.

Hij is lid van de American Humanist Association (A.H.A.) één van de aangesloten organisaties van de I.H.E.U., het overkoepelend lichaam van alle humanistische organisaties in de wereld. In een geheel nieuwe serie zijn thans 5 van zijn boeken in paperback verschenen.

De titels zijn:

De angst voor vrijheid - 224 blz. f 9,90
Fromm concentreert zich hier op één aspect van de karakterstructuur van de moderne mens, die beslissend zal zijn en centraal zal staan voor heel de culturele en sociale crisis van onze tijd, n.l. de betekenis van de vrijheid voor de moderne mens.

De zelfstandige mens - 206 blz. f 9,90
In menig opzicht is, zegt de schrijver in zijn voorwoord, dit boek een voortzetting van 'de angst voor vrijheid'. Voor een goed begrip is het lezen van beide boeken wel gewenst om een volledig beeld te verkrijgen van de door hem ontwikkelde karakterologie.

De gezonde samenleving - 274 blz. f 12,90
Dit boek is een vervolg op 'de angst voor vrijheid'. Trachtte hij in dit boek aan te tonen, dat de totalitaire bewegingen tegemoet kwamen aan de diep ingewortelde behoefte van de mens, de in de moderne wereld verworven vrijheid te ontvluchten, in 'de gezonde samenleving' wil hij aantonen, dat het leven in de democratie van de twintigste eeuw in menig opzicht slechts een andere vorm van vlucht voor de vrijheid vertegenwoordigt.

Liefhebben, een kunst, een kunde - 176 blz. f 9,90
Deze studie wil de lezer ervan doordringen dat, hoezeer hij ook moge streven naar liefde, zijn pogingen gedoemd zullen zijn te mislukken, als hij zich niet met de grootst mogelijke energie wijdt aan de ontplooiing van zijn totale persoonlijkheid, en daardoor een 'creatief' mens te worden.

Psychoanalyse en religie - 156 blz. f 9,90
Valt in 'de zelfstandige mens' de volle nadruk op de ethiek, in dit boek concentreert de schrijver zich op het probleem van de religie. Aangezien ethiek en religie ten nauwste samenhangen is er sprake van enige overlapping.

Bestellingen per giro 58 t.n.v. 'De Humanistische Pers' Utrecht.

Isaak Babel: Miniaturen

Verspreide verhalen en dagboekbladen

De Russische schrijver Isaak Babel (1894-1941) heeft zich een wereldnaam verworven met zijn cyclus verhalen 'Rode Ruiters' en met zijn bundel 'Verhalen uit Odessa' (beide bundels, met een aantal andere verhalen, in het Nederlands verschenen onder de titel 'Verhalen'). Het succes van deze bundels was enorm: zo had voordien nog niemand geschreven, op die manier was de Russische taal nooit tevoren gebruikt. Deze luttel paar honderd bladzijden geschreven tekst bezorgden Babel de reputatie te behoren tot de grootste Russische prozaïsten.

Het is echter onjuist te menen, dat hiermee het werk van de schrijver was uitgeput. Babel is een van die zeldzame auteurs die vele jaren na hun dood nog voortgaan met publiceren, van wie telkens weer iets nieuws wordt ontdekt.

Het verschijnsel wordt verklaard door de omstandigheden. Na Babels arrestatie, mei 1939, is er in Rusland bijna twintig jaar niet meer over hem gesproken en geschreven, geen letter van zijn werk werd herdrukt. Veel was bovendien vroeger gepubliceerd in lang verdwenen kranten en tijdschriften en tenslotte heeft Babel zelf nooit enige moeite gedaan zijn werk te verzamelen.

Deze bundel 'Miniaturen' bevat drieëndertig onbekende verhalen van Babel, in de loop der jaren teruggevonden. Naast een uitvoerige inleiding, bibliografische notities en verklarende aantekeningen is in deze uitgave voorts afgedrukt de vertaling van het bijzonder belangwekkende, niet eerder gepubliceerde interview 'Over de creatieve weg van de schrijver'.

173 blz. - f 9,50

Bestellingen per giro 58 t.n.v. de Humanistische Pers - Utrecht.

Verschenen is:

EVOLUTIE

uitgave nr. 38 van het Nederlandse Gesprekscentrum.

De samenstellers zijn: Prof. Dr. A. de Froe, Prof. Dr. S. J. Geerts, Dr. J. M. de Jong (overleden), Drs. H. J. van der Lee S.J., Prof. Dr. J. Lever, Dr. O. Noordenbos, Dr. H. C. J. Oomen, Drs. J. G. van der Ploeg, Dr. C. van Rijsinge.

Aan het voorwoord ontleen wij:

'Gezien de huidige stand van de wetenschap bestaat er ook geen alternatief. De evolutietheorie biedt een verklaring, die door geen andere theorie wordt geboden. Er zij echter op gewezen, dat de keuze voor de evolutiegedachte minder op grond der beschikbare feiten dan wel vanuit een sfeer, die over de grenzen van het strikt natuurwetenschappelijke reikt, tot stand is gekomen.'

50 blz.

f 2,50

Bestellingen per giro 58 t.n.v. 'De Humanistische Pers' Utrecht.

De jonge burgers in uniform vragen uw aandacht

De humanistische militaire tehuizen, waarvan 1 in het buitenland en 4 in Nederland, ondervinden een steeds groeiende belangstelling.

Bezoekersaantal in 1968 - 270.000 in 1969 - 320.000

Open discussies, naast ontspanning, een ruim voorziene moderne bibliotheek, studiemogelijkheden in een rustige omgeving, creatieve handenarbeid.

Wilt u ons bij dit werk helpen door uw bijdrage te storten op postgiro 20 540, H.M.T., Lothariuslaan 70, Bussum.